

Peter Kostenniemi

Mödrar som mördar

Mylingen, änglamakerskan och modrandet

Mothers That Murder: The Myling, Baby Farmers, and Mothering

Abstract: In contemporary Swedish children's literature, mylings and baby farmers make frequent appearances. A myling is the ghost of a murdered child, destined to haunt and expose its assassin. Baby farmers were women paid to take care of unwanted children but sometimes killed them, either directly or through neglect. Both motifs indirectly address issues of motherhood and mothering, and the aim of this article is to discuss how they are represented in children's literature. In research about motherhood, being a mother is often distinguished from the act of mothering. Motherhood is associated with a biological discourse whilst mothering refers to social practices of care that are associated with the mother but may also be carried out by other people. Both mylings and baby farmers address this distinction but in various ways. In folklore about mylings, the biological mother is traditionally singled out as the infant's killer. This misogynistic discourse is, to some extent, renegotiated in contemporary non-fictional works about Nordic mythology for children. In fictional works, though, the mother is still portrayed as the sole caregiver for the child and the only one to blame for its death, thus disregarding the distinction between motherhood and mothering. Baby farmers are neither mothers nor are they mothering. Children's novels set in the past describe the baby farmer as part of a societal industry where a discrepancy between motherhood and mothering is displayed: children are born but not cared for. However, the burden of guilt is shared amongst various social actors, including the fathers. In Gothic fiction set in a contemporary society, the baby farmer reveals a deficit in mothering altogether and offers neglect – an anti-mothering – in its place.

Keywords: motherhood, mothering, myling, baby farmer, child murder

Lena Arros och Filippo Vanzos novellsamling *Linje 15 till Rannebergen* (2018) består av ett antal spökhistorier. I en av dem gestaltas berättelsens kulmen med följande rader: "Du begravde mig under jorden, lilla mamma', ropade jag till henne, 'och nu har jag begravt dig under stenarna. Vill du leka mer?'" (24). Citatet alluderar på en mörk poetisk rättvisa i mötet mellan ett mördat barn och den moder som bragt honom om livet. Barnet tillika berättaren är en myling, ett väsen vars själva funktion inom folktron är att bära vittnesbörd om sitt öde. Genom historien sågs länge barn födda utanför äktenskapet som "oäkta" och vanäran föll framför allt på kvinnan. Det var inte ovanligt att kvinnor som blev gravida under sådana omständigheter tog sina liv, men det hände också att de tog sitt barn av daga och begravde det i lönnedom. Efteråt tvangs de leva med minnet av sitt dåd och rädslan för mylingen, barnets gengångare (Tillhagen 78). Det hände också att mödrar inte själva gjorde av med sitt barn utan lämnade bort det. Somliga hamnade då hos änglamakerskor, kvinnor som mot betalning tog emot barn och vanvårdade dem eller, i några fall, tog livet av dem (104–105). Själva ordet kommer ur praktiken att "göra änglar" av barn (Sköld, "Mor" 89).¹

Berättelser om mylingar och änglamakerskor riktar fokus mot en mörk sida av moderskapet. Under 2010-talet och framåt har båda gestalterna blivit vanliga i svensk barnlitteratur; mylingen i fantastiken och änglamakerskan även i mer realistiska skildringar. Änglamakerskan och mylingen bär båda med sig ett historiskt stoff som följer dem in i 2000-talets gestaltningar, men dessa har utvecklats och modifierats i relation till förändringar i synen på moderskap. De fungerar därigenom som textuella representationer vilka möjliggör reflektion kring "how mothering and being a mother are political, personal, and creative narratives unfolding within both the pages of a book and the spaces of life" (Podnieks och O'Reilly 2). Hur gestaltas en sådan reflektion i barnlitterära skildringar av mylingar och änglamakerskor, utgivna under framför allt 2010- och 2020-talen? Hur belyser och bearbetar dessa skildringar föreställningar om moderskap förr och nu?

Mödrar och modrande – teori och tidigare forskning

Moderskap inbegriper både barnafödande, vilket är kopplat till en biologisk diskurs, och omsorg om barnet som snarare rör etiskt betingande handlingar. I sin berömda studie *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution* (1976) gör feministen och författaren Adrienne Rich en distinktion mellan två sätt att se på mod-

erskap: "the *potential* relationship of any woman to her powers of reproduction – and to children; and the *institution* – which aims at ensuring that that potential – and all women – shall remain under male control" (citerad i O'Reilly 2, kursivering i original).² Det är en central distinktion även i Ulla M. Holms uppmärksammade studie *Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning* (1993) där hon skiljer på att mödra och att modra. För Holm är biologiskt moderskap knutet till att mödra, att som kvinna "ta naturfunktionerna i bruk" vilket inkluderar att "avla barn, att bära och nära foster, att föda fram spädbarn och att amma dibarn" (147). Att modra är i stället att "verka och handla i sociala praktiker, i mellanmännskliga relationer av bestämda slag" (148). Att *vara* mor skiljer sig från att modra vilket snarare betecknar en omsorgsprocess som kan frikopplas från mödrandet – ett *görande* i stället för ett *varande*. Distinktionen är, som jag kommer att visa, betydelsefull i relation till berättelser om mylingar och änglamakerskor.

Såväl närvarande som frånvarande föräldrar spelar en viktig roll i litteraturen, inte minst i barn- och ungdomslitteratur. I forskningen går det att skönja ett tilltagande intresse för frågan, inte minst gällande moderskap.³ I antologin *Mamma hursomhelst. Berättelser om moderskap* (2018) pekar Anna Williams på hur modern i litteraturhistorien länge varit frånvarande, men i samtidslitteraturen fått kropp genom att gestaltas och göras närvarande (13, 24). Även barn- och ungdomslitteraturens mödrar är ofta frånvarande. Maria Jönsson visar hur Kerstin Thorvall i sina barn- och ungdomsböcker laborerar med frånvarande mödrar som en del i en rannsakan av det egna moderskapet samtidigt som berättarna är lojala mot barnet (109–111). Gabriella Åhmansson är inne på liknande tankegångar i en diskussion av de ofta självupptagna och destruktiva mödrarna i Maria Gripes författarskap, inte minst i den så kallade Skuggserien (1982–1988) (246). Här sätts dock föräldraskapet som sådant på spel och ingenstans finns, enligt Åhmansson, "en enda förälder som gör rätt" vilket leder till slutsatsen att hoppet i stället står till "barnet självt" (249). Helen Asklund pekar på hur ungdomslitteraturens "mödrar och fäder inte nödvändigtvis har de roller vi lätt förknippar med deras kön" (187). Genom att utgå från Holms distinktion uppmärksammar Asklund en pågående förhandling om föräldraskap i relation till kön i samtida barn- och ungdomslitteratur.

Även i denna artikel är frånvaro en central aspekt, men framför allt frånvaro av ett modrande och i de verk som diskuteras blir konsekvenserna därav ödesdigra. Både mylingen och änglamakerskan utgör kontraster till idealiserade föreställningar om såväl barna-

födande som omsorg. I stället för födelse konnoterar de död, i stället för omsorg aktualiserar de vanvård. Båda motiven fungerar därigenom som potentiellt kritiska kommentarer till synen på moderskap såsom den tagit sig uttryck historiskt men också i samtiden.

Utöver novellen om mylingen som fick inleda artikeln, med text av Arro och illustrationer av Vanzo, diskuteras Åsa Larssons, Ingela Korsells och Henrik Jonssons *Mylingen* (2015), som utgör tredje delen i Pax-serien (2014–18), Johannes Pinters och Lucas Svedbergs *Änglamakerskans barn* (2019), samt Johan Rundbergs *Dödsängeln* (2021), som är del tre i serien *Månvind & Hoff* (2021–). Texterna är valda för att de belyser olika sidor av såväl mödrandets som modrandets betydelse för hur moderskap konstruerats förr och nu. Efter som mylingen härstammar från folktron inkluderas utöver nämnda texter också faktaböcker för barn och unga där folktrons föreställningar beskrivs. Dessa faktaböcker bildar en bro mellan folktrons och skönlitteraturens myling genom att överföra och utveckla folktrons stoff. Samtidigt har även faktaböckernas beskrivningar utvecklats och för att synliggöra detta väljs texter ur ett något bredare tidsspänn än för skönlitteraturen, närmare bestämt perioden mellan 1995 och 2019. De exempel som har valts är Ulf Sindts och Magnus Bards *Bland spöken och vampyrer* (1995), Johan Egerkrans *Nordiska väsen* (2013), samt Ingela Korsells och Reine Rosenbergs *Väsenologi. En faktabok om väsen i nordisk folktro* (2019).

Folktrons myling går igen

Mord är ett inte ovanligt motiv i barnlitteratur och inte heller barnamord. Michelle Ann Abate fastslår att "[g]iven prevailing views about the innocence and defenselessness of young people, the slaying of a boy or girl is seen as particularly heinous" (36). Barnamordet spelar en viktig roll i exempelvis folksagan där det användes för att beskriva onda styvmödrar, men också som ett sätt att gestalta negativa fantasier om barn, i synnerhet barn som betraktades som onda (Reynolds 177–178). Utanför barnlitteraturen är tabut mot barnamord av naturliga skäl än starkare. Etnologen Carl Herman Tillhagen menar att enbart tanken på att mörda just ett barn, och än mer själva dådet, länge framstod som särskilt allvarligt på grund av att ett sådant dåd suddade ut framtiden. Den som dräpt ett barn "hade förgripit sig på livet självt" (87). Mylingen förkroppsligar denna tankegång genom att vara ett offer i dubbel bemärkelse, dels genom sin död, dels genom att begravas odöpt. Den dubbla offerrollen är central i folkloristisk mytologi och omnämns vanligen i

samtida faktaböcker för barn och unga såsom Egerkrans *Nordiska väsen*. Där beskrivs mylingen som det mest tragiska av alla andeväsen, "ett odöpt barn som modern dödat och begravt i hemlighet och som därför inte kan få frid innan brottet uppdragas" (98). Mylingen berövas inte bara livet utan också möjligheten till frälsning, varför dess framtid omintetgörs både i livet och hinsides.

Relationen mellan just modern och barnet är en mångfacetterad diskurs. Filosofen Nel Noddings betraktar moderns relation till barnet som en grund för mänskliga relationer och hon beskriver den som naturlig i bemärkelsen att den inte förutsätter ett individuellt ställningstagande: "no moral imperative is involved in the mother's decision to care for her child. The caring is *natural* in this sense – that it is practiced out of love or inclination" (25, kursivering i original). Noddings ser modrandet som en given konsekvens av mödrandet och tillsammans bildar de en modell för mänskliga relationer. I antologin *Mothers in Children's and Young Adult Literature. From the Eighteenth Century to Postfeminism* (2016) pekar dock Lisa Rowe Fraustino och Karen Coats på andra betydelser:

The mother is the first "other" that a child encounters, and thus she is extremely powerful; she quite literally holds the power of life and death over the child, so she is experienced psychically not only as the firmest existential support but also a potential existential threat. (Fraustino och Coats 8)

Relationen beskrivs här i termer av makt och kan därigenom ha en positiv eller negativ inverkan på barnet. I sägner om mylingar betonas detta genom att modern är den som pekats ut som gärningsperson (Tillhagen 87–89, 90–96). Hon är en given omsorgsperson med bestämmanderätt över liv och död, men hon väljer det senare. Mylingens mor framstår som en motsats till den idealiserade modern och det är en bild som löpande traderas i folktron. I en skrift från 1926 om folktrons väsen anges hur mylingen eftersöker sin "samvetslösa och pliktförgätna mor" (Modin 40, min kursivering). Ett moderkap som ses som förpliktigande förkastas av mödrar i sägner om mylingar och mylingens själva funktion är att avslöja detta avståndstagande. Folktrons budskap, dess varning till kvinnor, förstärks i samtida faktaböcker för barn såsom i Korsells och Rosenbergs *Väsenologi*. Där beskrivs mylingen som hämndlysten och livsfarlig (20, 24).

Sara Ruddick för i *Maternal Thinking. Towards a Politics of Peace* (1989) ett liknande resonemang som Noddings. Även Ruddick ser

moderskap som en modell för en mer omfattande etisk hållning, här associerad med en fredsappell. Hon beskriver tre övergripande mål för moderskap: bevarande (preservation), mognad/utveckling (growth) och social acceptans (social acceptability) (17). Bevarandet är oberoende av kontext, en allmän omsorgsprocess, medan mognad följer kulturellt föränderliga mönster och beskriver en utvecklingsprocess som är såväl gemensam för alla barn som specifik för varje individ (18–19). Social acceptans är även den kulturellt föränderlig, men baseras på "the social groups of which a mother is a member" (21). Berättelser om mylingar sätter allt detta ur spel. Oförmågan och/eller oviljan att bevara barnet omintetgör dess utveckling (både som barn i allmänhet och som individ). Kvinnan mödrar, i betydelsen föder barnet, men mordet döljer resultatet av detta mödrande. När mylingen uppenbarar sig och mödrandet avslöjas betonas också det uteblivna mödrandet, omsorgen om barnet. Som resultat blir kvinnan i det läget betraktad som en onaturlig eller pliktförgäten mor, en som gör våld på båda sidor av moderskapet, och hennes sociala position blir den av paria.

Imotsatt till Holm, som förespråkar en distinktion mellan att modra och att mödra, sammanför folktrons sägner om mylingar dessa båda begrepp. Mylingens moder bär och föder barnet men avstår från att omhänderta det. Därigenom konstrueras en bild av sägnernas kvinna som lastbar och hon ställs konsekvent i skuggan av mylingen vars behov av upprättelse är det centrala. Detta synsätt har också letat sig in i barnlitterära texter. I Herman Hofbergs *Svenska folksägner* (1882) återfinns en kort text om en myling i Sundshult. Hofbergs samling riktar sig till vuxna, men texten om mylingen har blivit ett crossoverfenomen, populariserad genom Barbro Werkmästers antologi *Spöktimmen. Berättelser och fakta* (1971) som riktar sig till barn och unga. I sägnen berättas om hur en myling uppenbarar sig, dansar för en skomakare och hotar att dansa ut ljuset för honom. Skomakaren undrar då vem mylingen är som "far fram på det här viset" varvid den förkunnar: "Jag lider stort tvång, för bytta ä' trång och benen ä' långa" (65, kursivering i original). Mylingen ber skomakaren att hålla utkik efter hans mor i röd hätta och vittnesmålet leder till att den "brottsliga modern" hittas och överlämnas "i rättvisans händer" (65). Kvinnans röda hätta alluderar på den horklut eller horhätta som mödrar till "oäkta" barn förr tvingades bära för att visa att de var "fallna" (Tillhagen 97). Sedan *Spöktimmen* har sägnen om mylingen i Sundshult återutgivits i andra barnlitterära sammanhang såsom i fakta- och bilderboken *Bland spöken och vampyrer* från 1995.

För den kvinna som blev havande utanför äktenskapet var utsatt-heten mycket stor då hon riskerade att förskjutas av familj, vänner och av barnets far (Tillhagen 78, 97). Sägner om mylingar rymmer emellertid sällan någon empati för kvinnan, vilket gör att de präglas av misogyni, i synnerhet som faderns givna roll förblir okommenterad. Det är kvinnan och enbart kvinnan som skuldbeläggs för mylingens öde. I nutida faktaböcker finns en delvis kritisk hållning gentemot detta. Den ovan nämnda *Bland spöken och vampyrer* beskriver exempelvis mylingen kort och gott som ett mördat barn, men ingenting sägs om vem som bragt barnet om livet (Sindt och Bard 20). Mer explicit i det avseendet är Korsells och Rosenbergs *Väsenologi*, utgiven 2019:

Sägner om mylingar varnade för hur illa det kunde gå om man hade sex innan man var gift. Och fastän alla vet att det krävs både en kvinna och en man för att det ska bli barn så gällde varningen mest kvinnor. Männen kom oftare undan med skam, utfrysning och straff. (27)

Här lyfts den annars perifera mannen fram och misogynin ges en historisk förklaring. Läsaren uppmanas att problematisera mylingens historiska stoff och ifrågasätta ett ensidigt fördömande av modern.

Sett till de mer renodlat skönlitterära exemplen är bilden av mylingen emellanåt mer traditionell. I *Linje 15 till Rannebergen* berättas om en myling som gräver sig upp ur sin grav för att få kontakt med människorna. De flyr i skräck, men en av dem förklarar att "[d]et är inte här du bor, lilla myling. Du bor under jorden där din mamma la dig en gång" (Arro och Vanzo 21). Den utpekade modern hittas till slut och hon flyr då ut i natten med mylingen efter sig. Han grabbar tag i hennes nattlinne och tråder en dans för att sedan släppa taget och se modern tumla utför ett berg mot sin död (22, 24). Förövarens identitet, liksom dansen och mylingens vittnesbörd om brottet (och exekverande av domen), är sprungna ur folktron.⁴ Signifikant nog är mylingen här bara ett av flera barn i antologin som direkt eller indirekt bragts om livet av vuxna. Novellerna i antologin omgärdas av en ramberättelse där en artonårig pojke hamnar på fel spårvagn, befolkad av döda barns gengångare. Ett av spökbarnen förklarar att de vill berätta sina historier för en vuxen "[f]ör det var vuxna som gjorde att vi inte blev vuxna" (16). Vuxenvärlden pekas ut som svekfull och oförmögen. Förövarna är fäder, mödrar och andra omsorgspersoner, men det är endast i den första berättelsen i antologin (den som beskrivs ovan) som ordet myling används. De vuxna karaktärerna i novellsamlingen tar avstånd från att modra, att ge omsorg, vilket

ger upphov till en rad osaliga spökbarn. Men en brist på modrande räcker inte för att skapa just en myling. En myling skapas då den som tar avstånd från omsorg och dödar barnet är identisk med den som också fött det. Därigenom reproduceras folktrons föreställningar liksom en bild av moderns relation till barnet som särskilt betydelsefull, likt den Noddings och Ruddick beskriver. Hur mycket historiska förklaringar till mylingsmotivet än har nyanserats, i exempelvis faktaböcker för barn och unga, fortsätter flera av barnlitteraturens mylingar att sammanfoga mödrandet och modrandet i sin gestaltning av moderskapets skuggsida.

Änglamakerskan och skuldbördan

I Larssons, Korsells och Jonssons Pax-serie får läsaren följa bröderna Viggo och Alrik samt deras allierade i en kamp mot mörkrets makter i ett i övrigt realistiskt skildrat Mariefred. Serien omfattar tio delar och kan beskrivas som en genrehybrid. Den är både en variant av det Farah Mendlesohn benämner "intrusion fantasy" där övernaturliga inslag tränger in i en realistisk sfär (xiv, 114–181) och besläktad med den gotiska romanen genom sitt fokus på hur det förflutnas brott och hemligheter påverkar nuet (Hogle 2). De väsen som hem söker Mariefred är hämtade ur nordisk folktro och i seriens tredje del förekommer en myling. Hon hasar runt, klädd i gammaldags, trasiga kläder och "i handen håller hon en stor järnsax" (Larsson, Korsell och Jonsson 53). Omnämmandet av saxen är en blinkning till folktron, där ett sätt att förhindra det mördade barnet från att gå igen var att lägga stål på liket (Tillhagen 87–88). Texten avviker emellertid från andra barnlitterära berättelser om mylingar, eftersom den som bragt barnet om livet inte är modern utan en barnhemsföreståndarinna som tog emot barn och sedan dräpte dem för att få pengarna att räcka till (Larsson, Korsell och Jonsson 148–149). Gärningspersonen är en ställföreträdande omsorgsperson men i det här fallet en änglamakerska. Larsson, Korsell och Jonsson gestaltar delvis en annan sorts myling, samtidigt som änglamakerskan belyser andra sidor av moderskapet, i synnerhet utifrån Holms distinktion mellan att mödra och att modra.

Likt mylingar förekommer änglamakerskor i barnlitteratur under 2010-talet och framåt. I Rundbergs Månvind & Hoff-serie spelar en änglamakerska en avgörande roll, särskilt i tredje delen *Dödsängeln*. Serien har inslag av kriminalroman och historisk äventyrsroman, men alluderar också på gotikens emfas på hemligheter i det

förflutna. Skådeplatsen är 1800-talets Stockholm där huvudpersonen Mika växer upp på ett barnhus. I första delen *Nattkorpen* (2021) blir hon allierad med polisen Valdemar Hoff och tillsammans nystar de upp olika brott och mysterier, samtidigt som Mika söker sitt ursprung. I *Dödsängeln* får Mika veta att hon vid födseln egentligen skulle ha lämnats bort till en kvinna känd som Svarta Ängeln som förlöser mödrar och sedan dödar spädbarnen (Rundberg 185–186, 197–198). Berättelser om denna gestalt i Stockholms undre värld avfärdas som spökhistorier som Mika varnas för att föra vidare (53), men sanningen avslöjas när en massgrav med spädbarnsskelett hittas (36–37).

Benämningen Svarta Ängeln gör bruk av kontraster genom det svarta som ett negativ till det ljus som änglar vanligtvis förknippas med – en svart ängel för tankarna till den fallna ängeln Lucifer. Ordet dödsängel alluderar på den ängel som för människans själ hinsides. Denna änglamakerska gör änglar men är samtidigt också en ängel i metaforisk mening. Motsättningar och ambivalens präglar gestaltningen av Svarta Ängeln. Mika uppfattar henne som minst åttio år gammal med hud ”blank som en hästsadel” som stramar över ”spetsiga kindben” och med håret samlat ”i en prydlig knut” (170). Det prosaiska kompletteras dock med ögonens bråddjupa mörker som framkallar ”en svindlande känsla” hos Mika: ”Det är inte ondska, utan något slags uråldrig självklarhet, som hos ett djur” (170). Kvinnans blotta närvaro gör att ”kyla sipprar ut i rummet, tränger in genom huden och sprider sig med blodet till själva hjärtat” (170). Det vardagliga ställs mot något främmande och uråldrigt, en närvaro som på en gång är mänsklig och omänsklig.

Till skillnad från mylingen har änglamakerskan en högst reell historisk bakgrund. Historieskrivningen ser dock olika ut och inbegriper både fördömanden och försök till nyansering. Tillhagen beskriver änglamakerskor som samvetslösa kvinnor vilka erbjöd sig att mot betalning ta emot barn. En del mödrar var dock ovetande om ”att så snart kvinnan fått pengarna i sin hand, dränkte hon barnet i en vattenhink, eller lät det omkomma genom hunger och vanvård” (104). Historikern och barndomsforskaren Johanna Sköld beskriver snarare änglamakeriet som ett resultat av samverkande faktorer såsom fattigdom, utomäktenskapliga barns låga status i samhället och moderns skam (”Mor” 93).⁵ I *Dödsängeln* betonas framför allt skammen såsom när Amelia, föreståndarinna på barnhuset, förklarar för Mika att “[m]äktiga familjer som vill bli av med oönskade arvingar skickar sina döttrar, eller söners flickvänner, till den Svarta Ängeln” (Rundberg 118). Det rör sig, med andra ord, om ett institutionaliserat

barnamördande, tillika en verksamhet som döljs av mäktiga intressen. Valdemar förklarar för Mika att om skeletten de hittat kan kopplas till Svarta Ängeln är båda deras liv i fara (123). Barnamordet knyts inte längre specifikt till mödrar utan förankras i själva samhällskroppen, i synnerhet hos högreståndsfamiljer och bland en maktelit som brukar änglamakerskans tjänster samtidigt som de bidrar till att dölja verksamheten. Här har dessutom männen en framträdande position. Den realistiska inramningen till trots förblir bilden av Svarta Ängeln utpräglad sinister i sin tvetydighet. Hon är en människa men liknas vid ett djur, vid något uråldrigt och vars blotta närvaro kyler ner rummet. Om änglamakeriet förstås som ett nät som förgrenar sig genom samhällskroppen, utgör Svarta Ängeln den spindel som tronar i dess mitt.

Änglamakerskan och modrandets underskott

Om änglamakerskan frikopplats från mödrandet är hon desto mer förknippad med modrandet men i inverterad form – ett anti-modrande. Änglamakeriets praktik består i bristande omsorg, av vanvård med syftet att framkalla barnets död. Det är ett agerande som känns igen från exempelvis folksagans onda styvmödrar, men i de barnlitterära skildringar som undersöks i denna artikel nyanseras bilden. I *Dödsängeln* fångas Svarta Ängeln till slut och hon förklarar då för Mika att hon en gång tilldelats sitt värv som ett straff och menar att "man gör det arbete man tilldelats" (Rundberg 184). Mika begär att få veta namnet på sin far. Svaret är betydelsefullt:

– Jag förstår att jag framstår som ett monster i dina ögon, säger den Svarta Ängeln långsamt. Men om jag lade alla mina kunders namn på minnet skulle det ha förgjort mig för många år sedan. (183)

Självbilden som änglamakerskan ger uttryck för antyder att den samvetlöshet Tillhagen framhäver i sin etnologiska studie inte är aktuell här. Tvärtom har Svarta Ängeln ett samvete, men det hålls på avstånd genom att offren anonymiseras och läggs i en massgrav där de inte går att skilja från varandra. Svarta Ängeln förklarar för Mika att till slut "blir även det otänkbara en vana" (184). Anti-modrandet framstår som en konsekvens av samverkan mellan änglamakerskans agens och hennes egen utsatthet som ett redskap för andras agens i ett övergripande destruktivt samhällsmaskineri.

Barnamorden beskrivs av förövarna som en omsorgshandling för barnens bästa. Svarta Ängeln förklarar för Mika att hon alltid sett på

barnen hon dödat som chanslösa i samhället och att hennes handlingar därmed "befriar dem från ett liv som oäktingar, utstötta ur sina familjer" (183). En likartad beskrivning ges i Larssons, Korsells och Jonssons *Mylingen*, där änglamakerskan i en bekännelse beskriver hur hon främst dödat svaga och sjuka för att få pengarna att räcka till de andra barnen (149). Att tillvarata somliga barns intressen på andras bekostnad legitimeras genom att änglamakerskan hävdar att sjuka barn befriats från sina plågor. Därtill har hon tagit vissa barn av daga för att de hade "något elakt i sig" som gjorde det till "allas bästa om barnet dog" (150). I båda fallen beskrivs ett anti-modrande som en form av modrande med en uppenbart förvriden logik som också undermineras i båda texterna. I *Mylingen* medger änglamakerskan att hon räds Guds straff för sina handlingar (120), varigenom hon förråder en insikt om handlingarnas illegitimitet. I *Dödsängeln* utgör Mikas egen existens ett motbevis mot resultatet av änglamakerskans inverterade välvilja. Mika beskrivs genomgående i serien om Månvind & Hoff som kompetent och viljestark, samtidigt som relationen till Valdemar är utpräglad jämlik trots att han är en poliskommisarie och hon ett barnhemsbarn. Hon har inte bara kommit undan Svarta Ängeln, hennes personlighet, status och förmåga att avancera i samhället väcker frågan om huruvida de övriga anonyma offren för Svarta Ängeln verkligen var chanslösa.

I änglamakeriets vanvård befinner vi oss långt ifrån Ruddicks ovannämnda mål för moderskapet. Målet för änglamakeriet är att *inte* bevara och att *förhindra* utveckling. Det är ett avståndstagande från modrandet, men de barnlitterära skildringar som diskuteras här skuldbelägger inte enbart kvinnorna, vare sig det rör sig om modern som lämnar bort sitt barn eller änglamakerskan. Det överensstämmer med den historieskrivning som berörts tidigare där verksamheten förstås som ett makabert svar på en likaledes makaber efterfrågan, något som emellanåt benämns som en fosterbarnsindustri (Sköld, "Mor" 89, 91; jfr Ljungstedt 13). Änglamakerskan blir den yttersta konsekvensen av ett överskott på modrande, men ett underskott på modrande som lämnar plats för ett anti-modrande.

Ett underskott på modrande utgör själva grunden i Pinters och Svedbergs *Änglamakerskans barn*. Texten utspelas i nutid och änglamakerskan är ett spöke ur det förflutna, vilket aktualiserar den gotiska romanens förutnämnda intrång av det förflutna i nuet. Den är också en mysterieskildring med övernaturliga inslag, en genrehybrid som blivit populär i svensk barn- och ungdomslitteratur från 1980-talet och framåt (Kostenniemi 52, 65–66). Genom att klarlägga det förflutna förklaras händelser i nuet och i *Änglamakerskans barn*

blir det ett uppdrag för protagonisten Sladden. Han är tio år och har precis flyttat in i en lägenhet med sin hårt arbetande mamma och sina två äldre systrar. Som smeknamnet antyder är han ett sladdbarn och han känner sig ofta utanför i sin familj.

Sladdens första möte med änglamakerskan sker när en äldre kvinna plötsligt materialiseras i hans rum och hon presenterar sig som tant Tekla. Sladden tycker att hon ser snäll ut med skrattrynkor och ögon "pigga som på en ekorre" (Pinter och Svedberg 50). Djurliknelsen är positivt laddad, men den får en mörkare motsvarighet när tant Tekla undrar om inte Sladdens gosdjur Hopp är oönskad. När hon använder det ordet lyser det till i hennes ögon: "För en sekund såg hon inte alls ut som en snäll ekorre, utan mer som en ... hungrig räv" (51). Tant Tekla vill att Sladden uttryckligen ska säga att Hopp är oönskad, vilket han tillmötesgår för att han i det läget är arg på sin leksak. Hon tar då med sig Hopp och försvinner (52). Episoden exemplifierar hur tant Tekla fungerar, att hon tar hand om oönskade individer. Bakom en öppen spis i lägenheten hittar Sladden en massgrav (Pinter och Svedberg 97), vilken bär vittnesbörd om tant Teklas handlingar. Även här visar sig mordens bottna i förment goda intentioner. Hon förklarar för Sladden att hon vill göra gott: "Världen är grym mot de små och oönskade. I stället för att plågas var det bättre att de fick slippa ifrån" (105–106). Det är ett resonemang som liknar dem som förs i *Dödsängeln* och *Mylingen*, och liksom i dessa berättelser rör det sig inte om någon enstaka händelse utan om en fortlöpande verksamhet.

I *Änglamakerskans barn* innehåller massgraven kvarlevor från långt tillbaka, men också från tiden strax före Sladden och hans familj flyttade in i lägenheten. Då bodde där en familj vars dotter Linnea försvann och det är ett fall som inte har klarats upp. Sladden spårar upp hennes föräldrar och vis av kunskap om hur Tekla fungerar, undrar han om Linnea var oönskad. Föräldrarna reagerar häftigt: "Varför frågar han så där? sa mamman. Hur kan han veta?" (Pinter och Svedberg 92). Sladdens misstankar bekräftas samtidigt som narrativets utveckling också förebedas eftersom han själv känner sig oönskad. Hans mamma beklagar sig över att hon inte kan arbeta när Sladden är sjuk (54) och i ett utslag av vredesmod skriker hans systrar samfällt till honom: "VI ÖNSKAR ATT DU INTE FANNS" (62, versaler i original). Det görs successivt klart för läsaren och för huvudpersonen att nästa föremål för tant Teklas anti-modrande är han själv.

Att Sladden inte har någon närvarande pappa lägger viss betoning på modern som primär omsorgsperson. Hon är ett exempel på en i viss mån frånvarande mor, vilket som tidigare nämnts är en gestalt

som är vanlig i litteratur både för vuxna och för barn (se även Peled). Det är emellertid inte bara Sladdens mamma som ger upphov till ett modrandets underskott och som möjliggör Teklas anti-modrande. Sladden gör det själv gentemot Hopp, Linneas båda föräldrar gör det gentemot henne och även Sladdens systrar gör det gentemot honom. Hans räddning är insikten om hur tant Tekla fungerar. I stället för att bli hennes offer lyckas han lura henne att krypa in i öppna spisen där han sätter eld på henne (Pinter och Svedberg 109), inspirerad av sin favoritsaga om Hans och Greta (110). Sladden återförenas med sin mamma, men eftersom han minns hennes och systrarnas tidigare ord, vill han ha och får också en bekräftelse på att han inte är önskad (126). Således avslutas texten med att en del av bristen på omsorg avhjälps i spåren av att anti-modrandets företrädare tant Tekla oskadliggörs.

Avslutning

Utgångspunkten i denna artikel har varit att diskutera hur skildringar av mylingar och änglamakerskor i samtida svensk barnlitteratur belyser föreställningar om moderskap. Båda gestalterna har en historisk bakgrund, en i folktron och den andra i verkligheten, och båda knyter på olika sätt an till en moderskapets skuggsida. Deras historiska stoff förvaltas men utvecklas också i moderna barnlitterära texter varigenom de fungerar som kritiska kommentarer till föreställningar om moderskap. Om mylingen i sägner traditionellt har burit vittnesbörd om ett avståndstagande från såväl mödrandet som modrandet, finns en kritisk ansats i samtida faktaböcker för barn och unga. Föreställningar från folktron kompletteras där med metareflekationer över en historiskt misogyn diskurs, där den biologiska modern uteslutande gavs skulden för mylingens olycksöde. I skönlitterära texter knyts emellertid mödrandet och modrandet ofta samman, i synnerhet i Arros och Vanzos *Linje 15 till Rannebergen*. Där förekommer en rad spökbarn som bragts om livet av olika omsorgspersoner medan mylingen specifikt knyts till den biologiska modern och hennes uteblivna omsorg. De litterära framställningarna av änglamakerskor driver däremot Holms begrepp isär, oavsett om det rör sig om historiska berättelser såsom i Rundbergs *Dödsängeln* och Larssons, Korsells och Jonssons *Mylingen* eller om en samtidsskildring där änglamakerskan är ett spöke ur det förflutna, såsom i Pinters och Svedbergs *Änglamakerskans barn*. Bristen på omsorg blir en förklaringsmodell för änglamakerskans destruktiva anti-modrande, men bristen emanerar från

föräldrar, syskon och andra omsorgspersoner. Dessutom fördelas skuldbördan mellan änglamakerskan och andra delar av samhället.

När Sköld beskriver änglamakeriet i Stockholm kring sekelskiftet 1900, tar hon upp ett konkret exempel: Alva Nordgren. Hon anklagades för att ha vanvårdat ett antal barn till döds, men hon straffades enbart för misshandel då det inte gick att bevisa att hon medvetet dödat barnen ("Mor" 93). När Nordgren fälldes, fräntogs hon vårdnaden om sin egen dotter och strävade länge efter att återfå den. Sköld citerar ett brev där Nordgren väddar om detta och skriver: "Och mor är ju mor, äfven om hon förfelat sig" (94). Att vara är inte detsamma som att göra och denna distinktion mellan att mödra och att modra genomsyrar barnlitteraturens skildringar av myllingar och änglamakerskor om än gestaltat på olika sätt. Moderskap inbegriper både ett varande och ett görande, men det ena förutsätter inte nödvändigtvis det andra. Därom vittnar de barnlitterära texter som diskuteras här för där förekommer mödrar som mödrar, mödrar som modrar, mödrar som mördar och mördare som säger sig modra.

Biografisk information: Peter Kostenniemi är postdoktor i litteraturvetenskap med didaktisk inriktning vid Umeå universitet. Han skrev sin doktorsavhandling om gotik för barn och unga och har publicerat flera artiklar om bland annat post-apokalyptisk barnlitteratur. Han intresserar sig i sin forskning för skildringar av obehagliga barn i svensk och dansk barnlitteratur.

Noter

1 I en artikel om änglamakerskor poängterar Johanna Sköld att vanvård av fosterbarn inte alltid syftade till att ta livet av dem utan ofta berodde på knappa resurser men "den vanvård som många fosterbarn utsattes för ledde ändå till en hög dödlighet ("Änglamakerska" 28). Sköld tar också upp fallet Hilda Nilsson, "Sveriges kanske mest kända änglamakerska" (31) som dömdes till döden för att ha dödat flera barn.

2 Andrea O'Reilly tar fasta på Adrienne Richs distinktion mellan denna dubbla förståelse av moderskap och introducerar dessa tankar i antologin *From Motherhood to Mothering. The Legacy of Adrienne Rich's Of Woman Born* (2004). I antologin deltar flera författare som på olika sätt utvecklar Richs tankar om moderskap.

3 Ett ökat intresse för barn- och ungdomslitteraturens föräldrar och i synnerhet mödrar avspeglas bland annat i föreliggande temanummer av *Barnboken* och dessförinnan ett temanummer om moderskap i *Children's Literature in Education* (2015) samt i antologin *Mothers in Children's and*

Young Adult Literature. From the Eighteenth Century to Postfeminism (2016). Även Vanessa Joosens studie *Adulthood in Children's Literature* (2018) är betydelsefull trots att Joosen fokuserar på vuxna i allmänhet och inte enbart på mödrar. Nämnas bör också antologin *Textual Mothers/Maternal Texts. Motherhood in Contemporary Women's Literatures* (2004) där moderskap i litteratur står i fokus, men exemplen framför allt är vuxenlitterära.

4 Carl Herman Tillhagen nämner sägner om mylingar som dansar ihjäl sina mödrar, men ger också exempel på sägner där mylingen diar sin mor till döds (91).

5 Även i skönlitterära skildringar förekommer bilden av änglamakerskan som en aktör i ett samhällsmaskineri. Ett exempel finns i Aurora Ljungstedts novell "Lekkamraterna", som gick som följetong 1857 och gavs ut i bokform 1872. Här riktas visserligen kritik mot änglamakerskan som beskrivs som "en 'barnkär madam', vars yrke är att mottaga ambarn och som vanligen lyckas att genom svält och vanvård döda dem inom några månader. Tillsammans med barnets mor, som anskaffar svepning och kaffe, gråter hon över dess 'tidiga bortgång' och mottager sedan genast ett annat barn för att behandla det på samma sätt" (13). Verksamheten ges industriella dimensioner - Ljungstedt använder ordet industri - men den är något som i grunden har skapats av "huvudstadens laster" (13).

Litteratur

Abate, Michelle Ann. *Bloody Murder. The Homicide Tradition in Children's Literature*. The Johns Hopkins University Press, 2013.

Arro, Lena och Filippo Vanzo. *Linje 15 till Rannebergen*. Opal, 2018.

Asklund, Helen. "Perspektiv på ungdomsbokens pojkgestalter". *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*, redigerad av Åsa Warnqvist, Studentlitteratur, 2017, s. 183-198.

Children's Literature in Education. Temanummer: "Mothering in Children's and Young Adult Literature", vol. 46, nr 2, 2015.

Egerkrans, Johan. *Nordiska väsen*. B. Wahlströms, 2013.

Fraustino, Lisa Rowe och Karen Coats. "Introduction. Mothers Wanted". *Mothers in Children's and Young Adult Literature. From the Eighteenth Century to Postfeminism*, redigerad av Lisa Rowe Fraustino och Karen Coats, University Press of Mississippi, 2016, s. 3-24.

Hogle, Jerrold E. "Introduction. The Gothic in Western Culture". *The Cambridge Companion to Gothic Fiction*, redigerad av Jerrold E. Hogle, Cambridge University Press, 2002, s. 1-20.

- Holm, Ulla M. *Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning*. 1993. Göteborgs universitet, doktorsavhandling. Daidalos, 1993.
- Joosen, Vanessa. *Adulthood in Children's Literature*. Bloomsbury Academic, 2018.
- Jönsson, Maria. *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorwalls författarskap*. Ellerströms, 2015.
- Korsell, Ingela och Reine Rosenberg. *Väsenologi. En faktabok om väsen i nordisk folktro*. Natur & kultur, 2019.
- Kostenniemi, Peter. *Hemsökt barndom. Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur*. 2022. Stockholms universitet, doktorsavhandling. Makadam, 2022.
- Larsson, Åsa, Ingela Korsell och Henrik Jonsson. *Mylingen*. Bonnier Carlsen, 2015.
- Ljungstedt, Aurora. "Lekkamraterna. Änglamakerskans pojke". 1857. *Mord och andeväsen. Hastfordska vapnet och andra nattstycken*. Aleph bokförlag, 2017, s. 9–22.
- Mendlesohn, Farah. *Rhetorics of Fantasy*. Wesleyan University Press, 2008.
- Modin, Erik. *Sagoväsen i ångermanländsk folktro*. Ågrens boktr, 1926. Norrland. Småskrifter utgivna av föreningen för norrländsk hembygdsforskning, nr 14.
- Noddings, Nel. *The Maternal Factor. Two Paths to Morality*. University of California Press, 2010.
- O'Reilly, Andrea. "Introduction". *From Motherhood to Mothering. The Legacy of Adrienne Rich's Of Woman Born*, redigerad av Andrea O'Reilly, State University of New York Press, 2004, s. 1–23.
- Peled, Nancy. "Motherless Daughters. The Absent Mothers in Margaret Atwood". *Textual Mothers/Maternal Texts. Motherhood in Contemporary Women's Literatures*, redigerad av Elizabeth Podnieks och Andrea O'Reilly, Wilfred Laurier University Press, 2010, s. 47–61.
- Pinter, Johannes och Lucas Svedberg. *Änglamakerskans barn*. Egmont Publishing, 2019.
- Podnieks, Elizabeth och Andrea O'Reilly. "Introduction. Maternal Literatures in Text and Tradition. Daughter-Centric, Matrilineal, and Matrifocal Perspectives". *Textual Mothers/Maternal Texts. Motherhood*

in *Contemporary Women's Literatures*, redigerad av Elizabeth Podnieks och Andrea O'Reilly, Wilfred Laurier University Press, 2010, s. 1–27.

Reynolds, Kimberley. "Fatal Fantasies. The Death of Children in Victorian and Edwardian Fantasy Writing". *Representations of Childhood Death*, redigerad av Gillian Avery och Kimberley Reynolds, Palgrave Macmillan, 2000, s. 169–188.

Ruddick, Sara. *Maternal Thinking. Towards a Politics of Peace*. 1989. Beacon Press, 1995.

Rundberg, Johan. *Dödsängeln*. 2021. Natur & kultur, 2022.

Sindt, Ulf och Magnus Bard. *Bland spöken och vampyrer*. Alfabeta, 1995.

Sköld, Johanna. "'Mor är ju mor även om hon har förfelat sig'. En änglamakerskas bekännelser". *Från skuggsidan. Folk och förbrytelser ur Stockholms historia*, redigerad av Rebecka Lennartsson, Stockholmia förlag, 2014, s. 88–95.

---. "Änglamakerska. Seriemördare eller skammens profitör?", *Historiskan. Sveriges första kvinnohistoriska tidning*, nr 4, 2016, s. 26–31.

Spöktimmen. Berättelser och fakta, redigerad av Barbro Werkmäster, Bonnier, 1971.

Tillhagen, Carl Herman. *Barnet i folktron. Tillblivelse, födelse och fost-ran*. LT, 1983.

Williams, Anna. "Mamma hursomhelst. Röster ur samtidslittera-turen". *Mamma hursomhelst. Berättelser om moderskap*, redigerad av Margaretha Fahlgren och Anna Williams, Gidlunds, 2018, s. 13–26.

Åhmansson, Gabriella. "Barnet i stormens öga". *Nordisk kvinnolite-raturhistoria 4. På jorden 1960–1990*, redigerad av Elisabeth Møller Jensen, Bra böcker, 1997, s. 246–249.